

ЕЛЕМЕНТИ ФІТО- ТА ЗООПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ НАЇВНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ СВІТУ КАЗОК УКРАЇНЦІВ І РОСІЯН

У статті висвітлюються поняття магічно-містичної партиципації, бриколажу, тотемістичної імажинарності давньої духовної культури, репрезентовані народними казками українців і росіян. Казка, як фактор архаїчної творчої фантазії, є системою фундаментальної маніфестації світу. Елементарні форми казки пояснюються базовими тотемістичними категоріями міфічного світогляду. Тотемні уявлення давніх українців і росіян виконують у казках сюжетотворчу і жанротворчу функції.

Ключові слова: народна казка українців і росіян, архаїчна картина світу казки, мовна картина світу казки, закон партиципації, бриколаж, тотемізм.

Найновітніші дослідження терміносистем духовної культури ¹ окремої нації або етнічної групи в межах певного державного утворення сприяють реконструкції етапів історії та еволюції культури, зокрема архаїчної (прадавньої, первісної, примітивної, фольклорної тощо). Зазначені терміни стосовно первісних вірувань людства (пор. також «первісна релігія» ²) не містять нічого негативного, лише відображають пошук адекватного метаопису аналізованих мовних і етноментальних фактів, явищ і тенденцій. Спираючись на домінуючі фактори культурного життя соціуму, можна отримати чіткі уявлення про давню або первинну форму (пор. категорію культурних форм ³), які підлягають концептуалізації та класифікації, ідентифікують у давній і навіть сучасній етносвідомості стратегічні аспекти обряду, тексту, міфологічних уявлень, вказують на ритуальні, магічні, міфологічні тощо об'єкти, активних і пасивних персонажів, дії виняткової актуальності. Термін особливої культурної маркованості містить у собі семантику або метафору цілісного обряду, ритуалу, казки (останню можна класифікувати як «гіперструктуральний наративний жанр» ⁴), фактично є ключем до адекватної інтерпретації термінознаків (наприклад, укр. *рукавичка, коняча / кобиляча голова, хатка на курячій ніжці*; рос. *избушка лубяная, избушка ледяная, дом на курьей ножке*).

Для нашого дослідження провідною є теза М. І. Толстого про домінуючу позицію вербального аспекту при аналізі проблем етносемантики, проблем зна-

---

¹ Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі.— К., 2000.— 236 с.; Тищенко О. В. Обрядова семантика слов'янських мов у зіставно-типологічному аспекті : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук.— К., 2001.— 33 с.

² Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя : Тотемна система в Австралії.— К., 2002.— С. 5.

³ Бок Ф. К. Структура общества и структура языка // Зарубежная лингвистика I. Новое в лингвистике : Избранное.— М., 1999.— С. 116.

⁴ Леви-Стросс К. Первобытное мышление.— М., 1994.— С. 450.

чення фольклорних термінознаків. Це дозволяє організувати ментальні процеси щодо інтерпретації духовної культури в тих галузях, котрі можна маніфестувати, за визначенням М. І. Толстого, як «історичну (або доісторичну) лінгвістику тексту» (прислів'я, приказки, казки тощо) незалежно від того, яка субстанція (мовна або немовна) і яка функція (комунікативна, обрядова, міфологічна та ін.) підлягає аналізу⁵. В. В. Жайворонок зауважує, що мова окреслює носієві напрями світосприйняття, підтвердженням чого є традиційні дискурси, серед яких учений називає фольклорні тексти замовлянь, вірувань, оповідей — міфів у формі казки, переказу, легенди, анекдоту, вербальних фрагментів весільних та інших обрядів, ритуальних дійств тощо⁶.

Міфи і казки, за К. Леві-Строссом, суть модуси мови з «гіперструктуральним» їх використанням⁷. Вони утворюють «метамову» зі специфічною структурною організацією всіх рівнів. Казки є мовленнєвими утвореннями, де використовуються граматичні правила мови і слова з лексичного фонду (так званий звичайний вимір). Згадувані правила і слова формують образи і дії, які, з одного боку, реалізують функції стандартних («нормативних», 5456 за термінологією Леві-Стросса) означальних щодо мовленнєвих означених, а з другого — *є елементами значення щодо вторинності знакової системи* (курсив наш.— Л. Д.-Л.), розташовані в іншій площині.

Досить перспективним для нашого дослідження є поняття К. Леві-Стросса «світ казки» (мовна картина світу, міфологічна картина світу), що визначається через аналіз встановлених парних опозицій, які мають різну синтагматичну сполучуваність аналогічно до форм в інтерпретації Р. Якобсона, маніфестують пучки / кластери диференційних елементів⁸, залишаючись елементами мовлення, тобто наративного тексту казки.

Свідомість архаїчної людини заповнена колективними уявленнями, під впливом яких усі предмети, знаряддя, виготовлені людиною, завжди інтерпретуються як сукупність містичних властивостей. Асоціації «примітивної» свідомості стосовно відношень між суб'єктами (антропоморфними, зооморфними, демонічними тощо) і об'єктами, зокрема предметами, детерміновані наявністю партиципації (фр. *Lo I de participation*, співучасті). «Закон партиципації є характерним принципом первісного мислення, який керує асоціацією і зв'язками уявлень у первісній свідомості»⁹.

Характеризуючи наївну, первісну діяльність, К. Леві-Стросс використовує термінознак «бриколаж» (фр. *bricolage*, букв. — «несподіваний рух, своєрідна гра з м'ячем з використанням допоміжних засобів») ¹⁰. Поєднання техніки бриколажу і міфологічного мислення полягає в тому, що друге реалізується через великий і досить химерний з певними табу репертуар. Мислення, як стверджує К. Леві-Стросс, у вказаному контексті є чимось на зразок інтелектуального бриколажу¹¹.

Зрозуміло, що така «інтелектуальна гра» репрезентована в українських і російських народних казках. Так, концепт «кінь», зокрема, представлений у зазна-

⁵ Толстой Н. И. Неравномерность развития звеньев в языковом и мифологическом аспекте // Избранные труды. Очерки по славянскому языкознанию.— М., 1999.— Т. 3.— С. 45–46.

⁶ Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти дослідження // Мовознавство.— 2001.— № 5.— С. 48.

⁷ Леві-Стросс К. Знач. праця.

⁸ Леві-Стросс К. Структура и форма размышления об одной работе Владимира Проппа // Семиотика : Антология.— М. ; Екатеринбург, 2001.— С. 443–444.

⁹ Леві-Брюль Л. Первобытные мышления // Сверхъестественное в первобытном мышлении.— М., 1994.— С. 62.

¹⁰ Леві-Стросс К. Первобытное мышление.— С. 123.

¹¹ Там же.— С. 126.

ченому наративному жанрі різновидом «змійв кінь» з аномальною кількістю реальних частин тіла (три ноги, сім ніг), химерних/нереальних частин тіла (крило), а також неприродної для тварини функції — здатності до вербальної комунікації: «А у того змія той кінь був об три нозі та з одним крилом» («Іван Іванович Руський царевич, Білий Полянин та Настасія Прекрасна») ¹², «А у змея был семиногий конь, говорил человеческим голосом» («Про Ивана-Царевича и Елену Прекрасную») ¹³.

Культурний світ *Slavia Orthodoxa* (Україна, Болгарія, Росія, Сербія та ін.) має відповідні культурні локальні ареали (українська, російська, сербська етнокультурні зони тощо; сама ідея належить М. І. і С. М. Толстим). Оскільки мова є складовою частиною і знаряддям культури, вона може інтерпретуватися через ознаки, властиві всім явищам культури.

Кожна слов'янська духовна культура (українська, білоруська, польська, російська, словацька, чеська та ін.) відрізняється багатшаровістю і багатоаспектністю з різною кореляцією шарів і аспектів відповідно до диференційованості територіального, соціального і соціально-історичного плану, що зумовлено історичними процесами (на це стосовно російської культури вказували М. І. Толстой і С. М. Толстая).

Аналізуючи специфіку оповідного фольклору російської етнокультурної зони, В. Я. Пропп наголошує, що це детерміновано ранніми, зокрема архаїчними схемами мислення, які не є причинно-наслідковими, оскільки для дій, відображених у фольклорі, не потрібна актуалізація причини цих дій ¹⁴. Особливо яскраво, за В. Я. Проппом, це простежується в так званих кумулятивних казках (наприклад, «Колобок»). Етапи виникають один за одним, і мотивація за такої ієрархії не є обов'язковою (відомий принцип «нанизування», або «аглоутації»). У подібній казці (українських «Рукавичка», «Горщик»; російських «Теремок», «Терем мышки») один за одним з'являються звірі, які відрізняються збільшенням фізичних параметрів. Поява персонажів зумовлена саме естетичною фантазією народу-наратора. Для підтвердження тези наведемо деякі фрагменти текстів, напр.:

Укр. «польова миша — ведмідь»: «Підбігла [польова миша] до конячої голови і питає: “Терем-теремок, хто в тобі живе?”» («Ведмідь і жителі конячої голови») ¹⁵; «Приходить ведмідь. Побачив горщика, зупинився і питає: — А чия це хатка? Хто в цій хатці живе?» («Горщик») ¹⁶.

Рос. «мышка — медведь»: «Прибежала мышка-погрызуха и спрашивает: — Чей дом-теремок? Кто в тереме живет?» («Теремок») ¹⁷;

«Стали пятеро жить. Вот пришёл медведь:

— Терем-теремок! Кто в тереме живет?

— Мышка-норушка, лягушка-квакушка, на горе увертыш, везде поскочиш» («Теремок мышки») ¹⁸.

У чарівній казці те, що реально не може здійснити герой, виконують вдячні або чудесні тварини, звірята, рослини тощо (resp. сублімінальний персонаж, діяч та інші). Концепт «вдячна тварина» в текстах деталізований різновидами:

¹² Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжурую // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — X., 1890. — С. 17–18.

¹³ Зеленин Д. К. Великорусские сказки Вятской губернии. — Пг., 1915. — С. 271.

¹⁴ Пропп В. Я. Фольклор и действительность. — М., 1976. — С. 96.

¹⁵ Гнатюк В. Етнографічний збірник. Українські народні байки (звіриний епос). — Л., 1916. — Т. 1–2. — С. 147.

¹⁶ Українські казки. — К., 2003. — С. 16.

¹⁷ Русские сказки. — Б. г., Б. м. — С. 165.

¹⁸ Русские народные сказки. — М., 1990. — С. 50.

«вдячна велика хижка лісова тварина», «вдячна дитина великої хижкої тварини», напр.:

«Та була ще у них і охота; то як вони [Іван Царевич та Іван Кухаревич.— Л. Д.-Л.] у лісі охотились таки і левця дала пару львят, а ведмедиця — двоє ведмедчат, а вовчиця — вовченят» («Іван Царевич та Іван Кухаревич») ¹⁹,

«... Братец, принеси волчиного молока!

... Бежит Ивану-Царевичу навстречу волчиха, нацедила она ему молока и дала ему волчечка.

— Да на что мне его? — говорит Иван-Царевич.

— Пригодится,— говорит волчиха» («Іван-Царевич и Марья-Царевна») ²⁰.

Абсолют творчої волі, імператив творчої фантазії є логічною основою, що зумовлює кожну чудесну дію або чудесну властивість як свій наслідок, тобто надприродне стає природним, а отже, *надприродні закони буття світу чудесного стають законами природи*. Відсутність реальної каузальності не заперечує особливого логічного піддрунтя надприродних явищ, фактів, подій ²¹.

Казка, як архаїчна форма творчої фантазії в духовній культурі «примітивних» соціумів, є системою фундаментальної репрезентації світу (фольклорна, наївна та інші картини світу). Це своєрідний тип мислення з чіткими параметрами: 1) наївна категоризація природи; 2) метафорична компарація символів або суб'єктів, об'єктів окультуреної (соціум) і неокультуреної сфер (природа); 3) ідентифікація макро- (всесвіт) як мікрокосму (людина), і навпаки.

Елементарні форми казки пояснюються тотемізмом. Тотемічний принцип є планованою давньою етносвідомістю, але гіпостазованою уявою. Він маніфестований у формі чуттєвих різновидів рослин або тварин (тотемів).

Тотемізм є специфічною системою давніх поглядів, особливою формою культури пращурів, ученням про переселення душ. Психологія архаїчного мислення не диференціює душу людини і душу тварини, репрезентуючи імператив переселення (трансформації, перевтілення) після фізичної смерті безтілесної людської душі в тіло тварини. Відповідно до цього релігійно-містичне шанування пам'яті пращура переноситься на тварину, отожднюється з нею, стає для спадкоємців клана (роду) сакральною річчю, предметом культу, тотемом.

Глобальний принцип тотемізму, як стверджує Е. Дюркгайм, полягає в тому, що основою первісного (міфічного, інкорпорованого, магічно-містичного, партиципаційного тощо) світогляду є такий постулат: людина є нібито близьким родичем тварини, а тіло тварини — справжнє вмістище людської душі, оскільки вона квапить туди дістатися тільки-но здобуває свободу ²². Первісна людина структурувала макрокосм надприродними істотами, прагнула «домовитися» з ворожими силами, які були створені в її свідомості, шукала в них сприяння в сакральній і профанній діяльності. Ця фаза історії людства знає основний спосіб досягнення мети (підтримки надприродних істот) — спорідненість як форму союзництва та співробітництва (метод кривної угоди, англ. blood-covenant).

Тотемізм є репрезентацією кореляції між кланом і категорією предметів (тваринного, рослинного, річчю). Виникає своєрідний інтелектуально-ментальний ланцюг, впевненість у тотожності з тваринами або рослинами визначеного виду, яких слід ушановувати, табу на вживання м'яса в їжу певних тварин тощо. Для нас принциповою є ідея Е. Дюркгайма про первісний менталітет як вияв натурізму (культ природи) й анімізму (культ духів). Натурізм зумовлений зо-

¹⁹ Сказки, пословицы...— С. 28.

²⁰ Худяков И. А. Великорусские сказки.— М., 1860.— С. 43.

²¹ Голосовкер Я. Э. Логика мифа.— М., 1987.— С. 26.

²² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел.— К., 2003.— С. 1259.

рієнтованістю на природні фактори, а саме: 1) могутні космічні сили (небо, сур'я, вітер, річки та ін.); 2) найрізноманітніші об'єкти на поверхні землі (рослини, тварини, скелі тощо)²³.

Залишаючись у своїй фізичній сутності, речі набувають властивостей, які явно перебільшують межі їхньої природної даності. Це, наприклад, популярні в народних чарівних казках українців і росіян образи чудесних трав, квітів, кущів, дерев тощо (концепт «рослина»), які мають надприродні, містичні цілющі властивості або здатність (зокрема яблук, гороху тощо) позбувати безпліддя жінку, яка, вживаючи плід або насіння, вагітніє, а потім народжує людину з неймовірними фізичними або інтелектуальними можливостями. Рослина може виконувати також функцію щедрого дарувальника або мати інші призначення.

1. Дерево як вмістище смерті (укр. *осокор*; рос. *белая береза*): «А та царевича жінка бачить, що недобре буде, згадала, що душа царівни схована в осокорі в яйці; побігла, зараз знайшла того осокора, взяла те яйце, принесла додому й заперла в скриню» («Про царівну, котрої душа була в яйці в осокорі»)²⁴; «Она [Марья Еридьевна] и спрашивает его: “Кот Безсмертный! А де у тебя смерть?” ... Кот лежит, улыбается и говорит: “Моя смерть, Марья Еридьевна, в чистом поле, в широком раздольи. Стоит белая береза; под березой зарыт сундук, в сундуке — утка; а в утке — яйцо; в яйце — моя смерть”» («Про Кота Безсмертного и Марью Еридьевну»)²⁵.

2. Причина зачаття майбутнього людського життя — укр. *горошинки*; рос. *яблоко*: «От раз пішла вона до колодязя, води набрати, та й іде — аж бачить, котяться за нею дві горошинки. Вона взяла та з'їла їх. Як з'їла, так і заваготіла, і родила скоро двох синів-богатирів, що волос у волос, голос у голос» («Солдацькі сини-богатирі (котигорошки)»)²⁶, «И сказал ему [купцу] кто-то, что в таких-то землях есть яблок на яблоне; если достанешь, то жена двойню родит» («Братец Пеганушка»)²⁷.

3. Об'єкт перетворення (трансформації, перекидання) антропоморфних істот (укр. *відьма*, рос. *Яга-Ягична*): «Дивиться [Іван-Царевич] стоїть яблуня, а на ній золоті яблука. Він під'їхав до неї, вдарив по ній навхрест шаблею, а з неї кров так і потекла [перетворена відьма]» («Іван-Царевич и железный волк»)²⁸, «Я первую дочку сделаю сахарной яблоней, как он [Вол-Волович, коровий сын] сорвет яблоко и укусит, так его и разорвет...» («Кот-Котович, Вол-Волович и Иван-Царевич»)²⁹.

4. Об'єкт шлюбної ініціації; елемент завдання, як правило, йде від батька майбутньої нареченої або від самого ініціатора (укр. *яблуньки, груші, вишні*; рос. *зеленый сад, деревья, груши-яблоки спелые*): «— Щоб мені до ранку був міст із чистого срібла й золота від палацу такої-то й такої царівни, до такої-то церкви (я там буду вінчатися). І щоб, як туди я буду із царівною їхати, з обох боків яблуньки, груші, вишні, а як назад буду їхати, то щоб уже все поспіло» (Бідний парубок і царівна)³⁰, «— Спасибо! — говорит, — сослужил мне единую службу, сослужи и другую. Вот тебе задача: насади к утру зеленый сад — большой да ветвистый, в саду бы птицы певчие распевали, на деревьях бы цветы расцветали, груши-яблоки спелые висели» («Морской царь и Василиса Премудрая»)³¹.

²³ Дюркгайм Е. Знач. праця.— С. 163.

²⁴ Чубинський П. Українські народні казки / Під ред. А. Крушельницького.— К.; Відень; Л.— Б. р.— Т. 2.— С. 111.

²⁵ Садовников Д. М. Сказки и предания Самарского края.— СПб., 1884.— С. 201.

²⁶ Сказки, пословицы...— С. 30.

²⁷ Садовников Д. М. Знач. праця.— С. 133.

²⁸ Драгоманов М. П. Малорусские народные предания и рассказы.— К., 1876.— С. 274.

²⁹ Русское географическое общество // Архив. Сб. великорусских сказок.— Пг., 1917.— Вып. 2.— С. 433.

³⁰ Чубинський П. Знач. праця.— Б. р.— С. 119.

³¹ Сказки. Утехи досужие.— Б. г.— С. 61.

Племінний (родовий, клановий) соціум співвідноситься з тотемічними категоріями культурних форм як логічними системами, при цьому особлива роль надається логічним опозиціям, наприклад: буття / небуття, свій / чужий, священний / профанний, сирий / варений, сон / життя / смерть та ін. Згідно з таким класичним, архаїчним світоглядом, адекватність суспільного буття можлива за умов різноаспектної метафоризації. Серед найважливіших з них є поняття «життя», «смерть», «їжа», «народження», «кохання» тощо. Таким чином, природа є мобільною структурністю магічно-містичних кореляцій (закон партиципації, співучасті, причетності), зокрема між тотемічною групою і умовно реальними тваринами або рослинами. Наприклад, містична партиципація наявна в казках при відтворенні етапів ініціації як актив причетності до суспільної тотемічної групи (концепт «тварина»):

«Приходять вони до дому, а там уже лев лежить. От вони сіли, музика вийняв скрипку і — брень, дрень. І лев тільки поглядає. Як заграв він гарної пісні — лев і каже:

— Як би ти мене, братику, вивчив?

— Чому, можна! Тільки треба тобі шерсть обрізати і нігті.

— То ти й острижи мене!» («Про Сученка-богатиря») ³²;

«Ну, отец и говорит: “Вот что, женихи, я вас пошло, кто бы из вас оленя мне залтарогова привел, тот будет и жених моей невесте”. «...А он и говорит опять: “Ну, кто мне свинку-золотую щетинку приведет, тот мой жених, а еще кобылицу-латицу о семидесяти семи жеребенках, тот мой и жених”» («Иванушка») ³³.

Система інтерпретації реального світу здійснюється за категоріями та постулатами мислення або логіки, сформованими власне реальністю. Семантика, створена етнічною свідомістю архаїчного соціуму, при всій фантастичності (пор. імажинарність) ³⁴ відображає зв'язок матеріального буття і форм мислення.

В. І. Єрьоміна підкреслює, що не всі уявлення міфа функціонують у фольклорі ³⁵. Підґрунтям системи міфічних уявлень є нерозчленована єдність живого і неживого (мертвого, сплячого тощо). Важливим для нашої концепції є теза про базовий тотемістичний (анімістичний, за Е. Дюркгаймом) принцип міфічного світогляду, який концептуалізує узагальнені уявлення, стає основою багатьох образних імпульсів у постміфічних структурах, зокрема народних казках (однаковою мірою українських і російських).

Слід зупинитися почасти на теорії О. М. Афанасьєва щодо міфічних уявлень багатьма народами коня у вигляді птаха, які виникли, за спостереженнями вченого, з одного спільного поняття «швидкість» ³⁶ (пор. концепт «швидкість». — Л. Д.—Л.). Залишки такої символічності є в народних загадках і казках: «“То піднесся вгору, та розбий мару!” І той [Костя] кінь, як піднісся — і кинув ним, то на порох розбив» («Як Іван-королевич од Костя свою дружину врятував») ³⁷; «... затем сел на коня, ударил его по крутым бедрам. Конь рассердился и, поднявшись от земли, понес Ивана, крестьянского сына, выше леса стоячего, пониже облака ходячего» («Об Иване-богатыре, крестьянском сыне») ³⁸.

³² Українські народні казки. — Х., 1998. — С. 214.

³³ Русское географическое общество... — С. 616.

³⁴ Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. — М., 1998. — С. 35.

³⁵ Ерёміна В. И. Поэтический строй русской народной лирики. — Ленинград, 1978. — С. 21.

³⁶ Афанасьев А. Н. Происхождение мифа. — М., 1996. — С. 145.

³⁷ Левченко М. Казки та оповідання з Поділля : В записках 1850–1860-х рр. — К., 1928. — Виш. 1–2. — С. 401–402.

³⁸ Бурцев А. Е. Русские народные сказки и суеверные рассказы про нечистую силу. — СПб., 1910. — Т. 4. — С. 162.

Властивість коня літати підкреслюється наявністю крил. Так, в одній з російських казок діють своєрідні персонажі — крилаті коні, у молодшої сестри — кінь двокрилий: «Она велела ему оставить своего коня у нее, а на ее двукрылом коне ехать к ее старшей сестре...» («Сказка») ³⁹. У старшої — чотиркрилий: «Эта [третья сестра] дала ему [царевичу] своего коня об четырех крыльях ...» («Сказка о молодце-удальце, молодильных яблоках и живой воде») ⁴⁰. А у відьми — шестикрилий: «У нее [ведьмы] есть конь о шести крыльях...» (Там же).

Надзвичайні властивості коня в казках марковані аномальною кількістю ніг: «— А вот, любезный наш шурина: за тридесять земель, в тридесятом царстве, есть Баба-яга; у нее есть восьминогий конь, этому брат» («Про Ивана-Царевича и Елену Прекрасную») ⁴¹.

У казковому коні інколи поєднуються два атрибути, а саме: відсутність прагматично необхідної кінцівки та одне або більше крил, причому такі коні є дуже занедбаними і спочатку непривабливими на вигляд, пор.:

а) «дві ноги» + «два крила»: «Пригнали ще три табуни, він всіх їх повалив, а тільки саму задню з двома ногами та з двома крилами і облишив» («Костинин син») ⁴².

б) «одна нога» + «чотири крила»: «Пригнали ще, він і тих забракував, тільки взяв собі саму паскудну, тільки з однією ногою та з чотирма крилами» (Там же).

В українських і російських народних казках функціонує специфічний за походженням кінь. Це «космічна» тварина з ознаками астральності, наприклад:

а) кінь з місяцем: «Він взув, виліз на ту йаблоню, і ни спау, так сидвіу, аш прийшоу кінь з місяцем...» («Чудесні коні») ⁴³;

б) кінь з зорею: «На третью ніч зноу пішоу на те місце і прийшоу кінь зноу з зоров» (Там же);

в) кінь із сонцем: «... а він сибі пішоу до станой, вивіу йідноуо конка, зі сонцем ...» (Там же).

Серед проаналізованого корпусу текстів зазначені тварини наявні тільки в українських народних казках.

Інший різновид надзвичайних тварин репрезентований персонажами з коштовним металевим забарвленням.

І. Суцільно золота тварина: «... він ще у другий бік штовхнув, аж ще двері одчинились, і там вже золотий кінь» («Незнайко») ⁴⁴; «Приходит к третьому богатырю на керсту [могилу], вдруг выскакивает конь из погребя, в золотых латах» («Беглый солдат») ⁴⁵.

II. Поєднання «коштовних» відтінків частин тіла казкової тварини.

1. Колір волосяного покрыву: *золота грива* (рос. *кобыла златогривая, златогрива, кобылка золотогривая, сивка-золотогривка, золотогривый конь, кобылица-золотая гривница, кобылица — златогривница*). Цей зооперсонаж широко репрезентований у російських народних казках: «Выехал Иванушка в чисто поле и раскинул шатер белополотняной и поставил кобылицу-златогривцу, и сорок жеребцов стоит у ее тоже» («Иван Зацепин») ⁴⁶.

³⁹ Народные русские сказки А. Н. Афанасьева : В 3 т.— М., 1984.— Т. 1.— С. 350.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Зеленин Д. К. Знач. праця.— С. 270–271.

⁴² Сказки, пословицы...— С. 22.

⁴³ Франко І. Галицькі народні казки.— Л., 1895.— С. 12.

⁴⁴ Сказки, пословицы...— С. 41.

⁴⁵ Русское географическое общество...— С. 97.

⁴⁶ Там же.— С. 85.

2. Хвіст, грива, копита, підкови: «... вивела конка йїму, фіст буу позлочаний і грива позлочана і копита були позлочані, а підкови були діямантові...» («Дурень і царівна на скляній горі») ⁴⁷; «“Мотри,— говорит,— коня продавай, а обротку не продавай!” — Конь золотогривой, золотокопытой сделался» («Колдун Ох и его ученик») ⁴⁸.

3. Напівзолотий і напівсрібний волос: «Ось обізвався по всьому царстві цар, що “хто мені дістане коня, в якого буде одна шерстина золота, друга срібна, то за того віддам доньку, дам йому половину царства”» («Попович Ясат») ⁴⁹; «И потому кричит лошади: “Искорка-паробок, слази скорее, посмотри у меня в хвосте золотая волосина и серебряная”» («Про сиротских детей без роду и без племени») ⁵⁰.

Отже, концепт «рослина» репрезентований у проаналізованих народних казках українців і росіян як вмістище смерті, почасти дерево (укр. *осокор*, рос. *белая береза*), як причина зачаття майбутнього людського життя (укр. *горошинки*; рос. *яблоко*).

Концепт «тварина» маніфестує такі ознаки: швидкість, крилатість (рос. *конь*, *двукрылый конь*), аномальну кількість ніг (рос. *восьминогий конь*) поєднання атрибутів «ноги» та «крила» (укр. *тільки з однією ногою та чотирма крилами*), специфічне походження (укр. *кінь єдин із зіздов*), особливе «коштовне» забарвлення (укр. *золотий кінь*; рос. *кобылица-златогривица*).

Концепти «рослина» та «тварина» як елементи фото- та зоопростору є складника наївної категоризації світу народних казок українців і росіян.

Таким чином, наївна категоризація, тотемістична імажинарність (інкорпорація, магічно-містичні партиципації) є логічним принципом архаїчного мислення. Для прадавнього суб'єкта причина одного явища детермінована явищем граничним. Дифузність (нерозчленованість) пралогічного світогляду породжувала тотожність різнорідних предметів. У зазначеному контексті слово є семіотичним знаком, семіотичним механізмом і формулою певного фольклорного (казкового) образу. Сюжетотворчу і жанротворчу функції виконують тотемні уявлення давніх українців і росіян. Досить частим персонажем казкових текстів є кінь (верховий, без воза). Казковий текст специфічно структурує реальність. Основою слугують етнічні, соціальні, культурні явища, які в сукупності формують багатопаровий світ первинних кореляцій (знакових систем), що маніфестують різні соціальні константи та інституції. Українські й російські казки є результатом довготривалої діяльності соціумів, це послідовні якісні трансформації дійсності, свосередні системи етноментальних партиципаційних кореляцій між мікро- і макрокосмом.

(Сміла)

L. M. DIACHENKO-LYSENKO

THE ELEMENTS OF PHYTO- AND ZOOLOGICAL SPACE IN THE CONTEXT OF THE NAIVE AND CATEGORIZATION OF THE WORLD IN THE FAIRY-TALES OF THE UKRAINIANS AND RUSSIANS

In the article the notions of magic-mysterious participation brikolage, totemistic imaginarity of the ancient spiritual culture are highlighted. They are represented by the folk fairy-tales of Ukrainians and Russians. A fairy-tale as a factor of archaic creative imagination is a system of fundamental manifestation of the world. The elementary forms of the fairy-tale are explained by the basic totemistic categories of the mysterious view. The totemic imagination of the ancient Ukrainians and Russians perform the plot-making and genre-making functions in the fairy-tales.

Key words: folk fairy-tales of Ukrainians and Russians, archaic picture of the world of the fairy-tale, the law of participation, brikolage, totemism.

⁴⁷ Франко І. Зазнач. праця.— С. 28.

⁴⁸ Русское географическое общество...— С. 522.

⁴⁹ Народні казки (Із збірника Рудченка).— Катеринослав, 1917.— С. 13.

⁵⁰ Русское географическое общество...— С. 522.